

نگاهی به شاخه زرین از انجیر هندی

اثر جیمز جورج فریزر

نویسنده: علی رضا خدادوست

شاخه زرین، اثر جیمز جورج فریزر^۲ (۱۸۵۴-۱۹۴۱)، مردم‌شناس شهیر انگلیسی، صد و چهارده سال پس از نخستین انتشارش، در ایران به فارسی ترجمه و منتشر شد و جالب این‌که این اثر حجیم و تخصصی یک سال پس از انتشارش در ایران، به چاپ دوم رسید. اصل کتاب سیزده جلد است اما آن‌چه در ایران عرضه شده، متن ترجمه‌شده از ویرایشی یک جلدی است که نخستین بار پانزده سال قبل (سال ۱۹۹۰) با نظارت نوه فریزر توسط دانشگاه آکسفورد منتشر شد.

جیمز جورج فریزر، انسان‌شناسی بانفوذ در دوره‌های اولیه مطالعات مدرن در زمینه اسطوره‌شناسی و ادیان تطبیقی بود. وی در گلاسکووی اسکاتلند متولد شد و در دانشگاه گلاسکو و کالج ترینیتی از دانشگاه کمبریج تحصیل کرد و همان‌جا به تدریس پرداخت. در آغاز به فلسفه رو کرد و در اواسط دهه ۱۸۸۰ مشغول یک پروژه پژوهشی درباره تاریخ زندگی بشر در دوره‌های نخستین و رابطه فرهنگ‌های

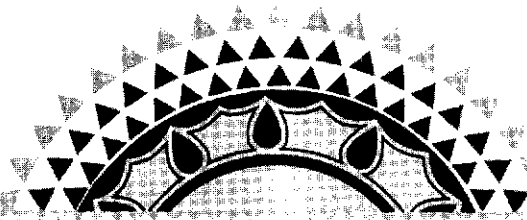
باستان و فرهنگ‌های معاصر دنیای غیرغربی شد. ملاحظات تطبیقی حاصل از این مطالعات به نگارش و انتشار کتاب توت‌میسم منجر شد و به دنبال آن اثر چند جلدی شاخه زرین منتشر شد که بلافاصله جایگاهی کلاسیک یافت. او مدتی هم به تحصیل حقوق در تمپل میدل مشغول شد و در سال ۱۸۸۲ به مقام وکالت رسید، اما هیچ‌گاه وکیل نشد. او به خاطر پایان‌نامه‌اش به عضویت ممتاز ترینیتی برگزیده شد و این عضویت سه بار در سال‌های ۱۸۸۵ و ۱۸۹۰ و ۱۸۹۵ تمدید شد. رساله پایان‌نامه او با عنوان توسعه نظریه مثل افلاتونی خیلی دیر، در سال ۱۹۳۰ منتشر شد.

شاخه زرین یک پژوهش فرهنگی تطبیقی وسیع در اسطوره و دین است. اصولاً موضوع اصلی و محوری کار فریزر، بررسی تطبیقی فرهنگ است. او با این موضوع کاملاً آشنا بود؛ زیرا ریشه فرهنگی خودش عمیق بود و در زمینه‌های فرهنگی دیگران نیز پژوهش وسیعی کرده بود.

شاخه زرین اثری دوران‌ساز است که می‌خواهد به نحو تقریبی وجه مشترک همه ادیان ابتدایی را با هم و با ادیان مدرن (مسیحیت) نشان دهد.

تذکره کتاب این است که همه ادیان در اصل، آیین‌های باروری بوده‌اند متمرکز بر گرد پرستش قربانی کردن ادواری فرمان‌روای مقدس، که تجسد خدایی می‌رند و زنده‌شونده بود و به وصلتی رمزی با الاهی زمین تن می‌داد و هنگام خرمی می‌مرد و به وقت بهار تجسد دوباره می‌یافت. فریزر مدعی است که این افسانه عصاره همه اساطیر عالم است.

به گفته فریزر در مقدمه کتاب، هدف اصلی این کتاب تبیین قاعده‌ای است که بر اساس آن، جانشین کاهن معبد دیانا، در آرپسای ایتالیا برگزیده می‌شود. به اعتقاد فریزر و برپایه بررسی‌هایی که وی انجام داده، این فرآیند انتخاب جانشین کاهن در نقاط دیگر دنیا نیز وجود دارد. شیوه انتخاب جانشین به این صورت است که شاه که همان کاهن هم هست، در پایان

مصلوب کردن مسیح، موضوعات فصل سوم کتاب است که "بلاگردان" نام دارد و بالاخره در آخرین فصل، که "شاخه زرین" نام گرفته، مرگ و رستاخیز بررسی شده است.

در منصفانه‌ترین نگاه فارغ از پیش‌داوری، شاخه زرین اثری است که شیوه‌های ابتدایی پرستش، اعمال زناشویی، آیین‌ها، مراسم و جشن‌های باروری نیاکان ما را گزارش می‌کند و با رد این باور عمومی که زندگی ابتدایی ساده بوده است، نشان می‌دهد که انسان بدوی در بند جادو، تابوها و خرافات اسیر بوده است.

نفوذ و تأثیر ادبی کتاب، حتی با وجود محو شدن اثر مستقیمش بر مردم‌شناسی، حیات مداومی به آن بخشیده است. متن تک‌جلدی شاخه زرین به صورت متن ادبی مستقل و ماندگاری درآمده است که خواندن آن صرف نظر از موضوع و هدف آن، به لحاظ ادبی مسرت‌بخش و راضی‌کننده است.

این کتاب، محصول یکی از وخیم‌ترین و ناآرام‌ترین دوران‌ها در تاریخ تفکر بشر، یعنی اواخر قرن نوزدهم است.

ثابت کنیم که این انگیزه‌ها با برخی نهادهای اقتباس‌شده خویش در عهد عتیق کلاسیک در کار بوده‌اند، می‌توان گفت همین انگیزه‌ها کههانت "نمی" را به وجود آورده است. یکی از شرایط جانشین شدن، کندن شاخه‌ای (شاخه زرین) از درختی در جنگل مقدس است.

پنجاه صفحه اول کتاب، به مطالبی درباره زندگی فریبرز و آثار او اختصاص دارد. کتاب از چهار بخش تشکیل شده است. نخستین بخش با عنوان "فرمان‌روای بیشه زار"، به مباحثی درباره جادو و مذهب، پرستش درختان، انسان‌خدایان، تابوها و مخاطرات روح اختصاص دارد.

دومین بخش کتاب، که حجیم‌ترین و اساسی‌ترین موضوعات را در خود جای داده، "کشتن خدایان" نام دارد و با مطالبی درباره کشتن فرمان‌روای آسمانی و قربانی کردن پسر فرمان‌روا آغاز می‌شود و به موضوعاتی نظیر "عید نیایش برای ارواح"، "مادرتباری و الاهی‌های مادر" و "کشتن حیوان آسمانی" می‌پردازد. "انتقال شر"، "بلاگردان‌های باستان" و

یک دوره معین یا هنگامی که بلایی عمومی مثل خشک‌سالی، قحطی یا شکست در جنگ، حکایت از کاستی گرفتن قدرت‌های طبیعی آنان می‌کرد، کشته می‌شود.

قانون معبد باستانی الاهی جنگل چنین بود که نامزد کههانت محراب، فقط با کشتن کاهن فعلی می‌توانست جای او را بگیرد و تا زمانی که خود کشته نشده بود، کههانت را بر عهده داشت. ماجرا از این قرار است که در معبد "نمی" درختی می‌رویید که هیچ کس نباید شاخه‌هایش را می‌شکست. فقط "برده‌ای فراری" مجاز بود، که اگر بتواند، یکی از شاخه‌هایش را بشکند. توفیق در این کار به او حق می‌داد که با کاهن معبد به نبرد تن به تن بپردازد و اگر او را می‌کشت، به عنوان فرمان‌روای بیشه‌زار بر جای او می‌نشست. به اعتقاد مردم باستان، شاخه سرنوشت‌ساز، همان "شاخه زرین" است.

فریبرز می‌گوید اگر بتوانیم نشان دهیم که رسم وحشیانه کههانت معبد "نمی" در جای دیگری هم وجود داشته و به جای مانده است و به طور وسیع و جهان‌شمول عمل می‌کرده و

فهرست آثار فریبرز از این قرار است:

۱- Totemism (۱۸۸۷) (توتیمسم)
and Religion, 1st edition (۱۸۹۰)
۲- The Golden Bough
: a Study in Magic
(۱۸۹۷) (ویرایش نخستین شاخه زرین)
of Greece, by Pausanias (translation and commentary)
۳- Descriptions; (توصیف یونان)
۴- The Golden Bough, 2nd
edition (۱۹۰۰)
(ویرایش دوم شاخه زرین)
۵- Psyche's Task (۱۹۰۹)
۶- Totemism and Exogamy (۱۹۱۰)
(توتیمسم و برون‌همسری)
۷- The Golden Bough, 3rd edition (۱۹۰۶-۱۵; ۱۹۳۶)
(ویرایش سوم شاخه زرین)
۸- The Belief in Immortality and the Worship of the Dead, ۲ volumes (۳۱۹۱-۴۲)
(اعتقاد به فناپذیری و پرستش مردگان)
۹- Folk-lore in the Old Testament (۱۹۱۸)
۱۰- Apollodorus: the Library
(آپودولوروس: یک کتابخانه); (۱۹۲۱)
۱۱- The Worship of Nature
(پرستش طبیعت); (۱۹۲۶)
۱۲- The Gorgon's Head and other Literary Pieces (۱۹۲۷)

Man, God, and Immortality (۲۲۹۱) (انسان، خدا و جاودانگی);
۱۴- Devil's Advocate (۱۹۲۸);
۱۵- Fasti, by Ovid (translation) (۱۹۲۹);
Myths of the Origin of Fire (۱۹۳۰) (منشاء اسطوره‌های آتش);
۱۷- The Growth of Plato's Ideal Theory (۱۹۳۰)
(رشد نظریه مثل افلاطونی);
۱۸- Garnered Sheaves (۱۹۳۱)
(باقه‌های انبارشده);
۱۹- Condorcet on the Progress of the Human Mind (۲۳۹۱)
۲۰- The Fear of the Dead in Primitive Religion (۱۹۳۳-۳۶)
(ترس از مردگان در دین ابتدایی);
and Evolution in Primitive Cosmogonies, and Other Pieces (۱۹۲۵)
۲۱- Creation
(آفرینش و تکامل در تکوین‌شناسی‌های ابتدایی و مقاله‌های دیگر)

پی‌نوشت:

۱ - The golden bough.